

РЕЦЕНЗУВАННЯ

Ольга Червінська

В КРАЩИХ ТРАДИЦІЯХ КЛАСИЧНОЇ ПОЕТИКИ: СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕПІТЕТОЛОГІЇ

Рецензія на монографію

**Олександра Сергійовича Волковинського „Поетика епітета”
(Кам’янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. – 350 с.)**

До цього часу на рівні спеціальних монографічних досліджень теорія та практика епітета не висвітлювалися. Хоча необхідність узагальнити, систематизувати, проаналізувати науковий матеріал, що накопичився навколо вивчення епітета, назріла давно. Про епітет писалося й пишеться досить багато та плідно, тому цілком мотивованим видається рубіжне підведення підсумків у тому, що зроблено. Це, в свою чергу, уможливить визначення нових проблем і нових способів їх розв’язання.

Такі загальні міркування дещо звичні, коли мова йде про розвиток відомих наукових галузей. Стають вони також у пригоді, коли здійснюється спроба виокремлення нової чи самостійної науки. У конкретному випадку – епітетології.

Для того, щоб вважати монографію О. Волковинського вдалою спробою на шляху до визначення епітетології, є багато підстав. Книга супроводжується широким бібліографічним списком, рясним термінологічним тезаурусом, доволі розлогим іменним покажчиком, щедрим ілюстративним матеріалом. Усе це створює відчуття ґрунтовності та глибокого проникнення в суть наукової проблеми, в специфіку матеріалу.

Багаторічна робота О. Волковинського над вивченням теорії та практики епітета, про що свідчать численні публікації в різноманітних періодичних, закордонних і фахових виданнях, досить логічно підсумовується детальним описом і зразками методики дослідження епітета, викладом результатів зробленого та їх оригінальною інтерпретацією. „Поетика епітета” цілком спроможна претендувати на особистісний проект, в якому інтенсивність та екстенсивність розглянутого матеріалу органічно поєднуються з науковою доступністю й наближеністю до сучасного рівня гуманітарних наук із метою забезпечення подальшої успішної праці в царині епітетології.

У конкретизованих проявах монографія О. Волковинського присвячена дослідженню стрижневих актуальних проблем сучасного літературознавства – розробці теорії епітета, вивченню його естетичної природи та функцій у художньому тексті, розмежуванню епітета та логічного означення, визначенню методологічного підґрунтя та принципів класифікації епітетів.

Основні дефініційні положення розглянутої монографії зводяться до визначення епітета як тропа та фігури, як самостійного та самодостатнього засобу художньої зображальності та виразності. Одне з найбільш вартісних положень – необхідність вивчення епітетної структури як безпосереднього втілення архітектонічної єдності означення та означуваного з максимально можливою актуалізацією внутрішньої форми.

За відповідними аналогіями можна сказати, що О. Волковинський загострює увагу на „тісноті епітетної структури”. Саме поняття „епітетна структура” царює в монографії, отримуючи статус естетичного об’єкта. Мотивація й аргументація щодо оперування поняттям „епітетна структура” стають визначальними й для того, щоб виділити епітетологію як самостійну наукову галузь.

Тому абсолютно закономірно, що О. Волковинський предметом свого аналізу обрав поетику епітета – галузь, яка характеризується органічною єдністю теоретичних узагальнень та їх прикладних вимірів. Такий вибір цілком умотивований, оскільки потреба глибокого аргументованого розгляду теорії епітета, що ґрунтується на конкретному ілюстративному матеріалі, сповна відповідає сучасним змінам загального вектора літературознавчих досліджень.

Продуктивний також вибір об’єкта – епітетні структури в поетичних та прозових творах М. Булгакова, М. Вороного, М. Гоголя, В. Катаєва, В. Кобилянського, О. Пушкіна, В. Свідзінського, Л. Толстого, Т. Шевченка та ін. Вдалих вибір предмета та об’єкта дослідження дозволяє автору наполягати на тому, що епітетологію правомірно розглядати як специфічну галузь сучасної гуманітарної науки.

У назвах частин і розділів монографії акцентовані головні проблеми, що пропонуються до розгляду та одночасно можуть слугувати своєрідною рубрикацією самої епітетології.

В основу першої частини „Поетика епітета: теоретична складова” покладено вагомий за значущістю та автентичний щодо основного об’єкта дослідження теоретико-методологічний інструментарій (праці М. Бахтіна, С. Бураго, Ф. Буслаєва, О. Веселовського, К. Леві-Строса, Ю. Лотмана, О. Потебні, Г. Сивоконя, Ф. де Соссюра, В. Шкловського, Р. Якобсона та ін.). Як свідчить подальше знайомство з монографією, його вдале використання стає важливою передумовою високого науково-теоретичного рівня дослідження.

До засадничих положень, від яких необхідно відштовхуватись у сучасному вивченні епітета, О. Волковинський справедливо відносить тези про дуальну природу епітетної структури, про архітектонічний та семантичний зв’язок між означенням та означуваним як запоруку їх об’єктної єдності.

У розгляді передумов формування епітетології О. Волковинський обирає найбільш значимі фігури класичної філології (Ф. Буслаєв, О. Потебня, О. Веселовський) і концептуально-яскраві вчення (формалізм, репрезентований В. Шкловським, Б. Томашевським, В. Жирмунським, Б. Ярхо та ін.). Звичайно, цей ряд можна було

продовжити й до сучасності. Однак О. Волковинський відстоює думку про те, що з доби формалізму (за незначними винятками) в теорії епітета мало що було зроблено кардинально нового. Таке положення можна як сприйняти, так і спростовувати.

Зрозуміло, що стрімке накопичення дисертаційних робіт (наразі виключно кандидатських) непропорційне зросту якісних змін у галузі вивчення епітета. Це так. Однак у різні часи написані дисертації та роботи А. Лободанова, О. Грабовецької, Л. Турсунової, Т. Онопрієнко, Г. Ойцевіча, В. Москвіна та ін. все ж стали певними кроками на шляху до створення епітетології. О. Волковинський цитує цих та інших авторів, вступає з ними в діалог (іноді полемічний) та не виокремлює розгляд сучасних авторів як окремих структурний елемент монографії.

Особливе зацікавлення викликав третій розділ монографії О. Волковинського – „Емфатичність епітетних структур і звукообраз”. Фактично після Б. Ейхенбаума, Андрія Белого ще декількох дослідників 1920-х – початку 1930-х рр. на акустичні особливості поєднання означення та означуваного майже не звертали уваги. О. Волковинський пропонує вивчати епітетну структуру як прояв двосторонності знака, як монолітне звукове утворення, яке посилює художню образність і збагачує окрему та загальну семантику складових епітетної структури. Досить переконливим виглядає аналіз архітектонічних і композиційних особливостей епітетних структур у світлі концепції С. Бураго про мелодію вірша та семантику рівня звучності. Зауважимо, що сама теорія С. Бураго недосконала, вона не враховує всього багатства різноманітних звукових проявів у художньому тексті. Та звернення до цієї теорії з метою об’єктивної вивчення епітета можна вважати виправданим кроком. Залучення статистичних даних, більш чи менш точних параметрів визначення показників семантики сприятиме подоланню термінологічного хаосу та „надто ліричних” оцінок певних епітетних структур.

У другій частині „Поетика епітетних структур” здійснюється аналіз епітетних структур як складової архітектонічної форми, елементу внутрішньої форми та функціонування епітета в контексті вчення про евфонію. Цілком аргументоване твердження про те, що „епітетні структури [...] не лише конкретизують певне поняття, але й встановлюють нові примхливі асоціативно-сміслові зв’язки” [с. 107]. У монографії пропонується багато ілюстрована методика розгляду таких зв’язків.

Принципова увага звертається на архітектонічне розташування епітетів у жанрово визначеному тексті, на системоутворювальну функцію епітетних повернень, на засоби та прийоми посилення емфатичності епітетних структур, на інтертекстуальність епітета та його роль в актуалізації внутрішньої форми літературного твору.

Не оминув увагою О. Волковинський ще й таку гостру проблему епітетології, як розмежування понять та явищ „епітетна структура” і „логічне означення”. На конкретних і мотивованих прикладах доводиться, що „епітет стає своєрідним гомогенним каталізатором

посилення переносного значення слова. Логічне означення налаштовує на однозначність і буквалізацію семантичного тлумачення” [с. 133]. О. Волковинський відстоює думку про те, що однакові за складом структури можуть виконувати роль епітетних чи логічних, залежно від жанрових особливостей твору та природи його загальної образності.

Практичним продовженням попереднього звернення до теорії С. Бураго став шостий розділ „Евфонія – архітектонічний принцип організації епітетних структур”. У додатках до монографії містяться графіки динаміки рівня звучності назв, епітетів і кількох поетичних творів. Такі ілюстрації переводять розмову про епітет із площини абстрактно-імпресіоністичної у площину конкретної доказовості семантики через об’єктивовані показники. Особлива увага звертається на фонічну специфіку організації ланцюгів епітетних структур і на алітераційний епітет. Відчувається, наприклад, що вивчення алітераційного епітета може вилитись в окреме солідне монографічне дослідження.

Спостереження над ужитковою активністю епітетних структур у тексті літературно-художнього твору привели О. Волковинського до визнання факту існування епітетної системи різних рівнів її втілення – від епітетної системи твору до епітетної системи національної та світової літератур. Окреслені перспективи в плані вивчення епітетних систем вражають своєю масштабністю та складністю їх досягнення. Хоча, з іншого боку, такі грандіозні задуми переконують, що епітетологія має майбутнє.

Про важливу роль епітетних структур також йдеться в аспекті такого поняття, як „макрообраз”. Зазначається, зокрема, що „епітети здатні виконувати амбівалентну роль – в одних випадках конкретизувати уявлення про предмет чи поняття, а в інших переводити художнє уявлення в узагальнено-абстрактний план” [с. 245]. О. Волковинський наполягає на тому, що семантика епітета (саме означальної частини) суттєво впливає на формування та конотативні зміни того чи того макрообразу.

Одна із заключних частин монографії присвячена обґрунтуванню необхідності скрупульозного розгляду такої модифікації, як міфологічний епітет. „Під міфологічним епітетом пропонуємо розуміти структурне поєднання, в якому означення міфологізоване завдяки номінативному позначенню певної міфемі чи міфологеми. Алюзивний зміст при цьому актуалізується через експліцитне та імпліцитне звернення до міфологічного пласту” [с. 274]. За такого підходу міфологічний епітет справедливо визнається відмітною рисою таких літературних утворень, як романтизм, символізм та інші явища модернізму і постмодернізму.

Ще один важливий аспект монографії О. Волковинського. Окрім ґрунтовних теоретичних напрацювань, цікавих та оригінальних зразків аналізу, в книзі наявні вражаючі своєю масштабністю паралелі між письменниками - представниками різних національних літератур. Докорінність порівняльно-типологічних зіставлень посвідчується

показчиком авторів і фольклорних творів, до якого включено 221 одиницю. Як приклади згадаємо порівняльно-типологічний аналіз основних функцій епітетних структур у створенні макрообразу саду в творчості Т. Шеченка і Л. Толстого, особливості алітераційних епітетів у поетичних творах репрезентантів російського, польського та українського символізму (К. Бальмонта, Я. Каспровича, В. Кобилянського).

Висновки монографічної роботи О.С. Волковинського стали підсумком вивчення об'єкта та предмета дослідження. Переконливо виглядає одне з головних положень дослідження: „Епітетні структури дозволяють не тільки зчитувати зміст, але й сприяють сублімованому засвоєнню тексту, коли значна частина сприйнятої інформації проходить через сугестивне поле” [с. 282]. Це та інші твердження водночас визначають можливий вартісний спектр подальших перспектив у дослідженні поезики епітета.

Безперечно, вкрай цінний список наукової літератури, який вражає своєю широтою і точністю. До бібліографічного опису залучена значна частина закордонних джерел. При цьому О. Волковинський не впадає в одновекторну залежність лише від російськомовних видань. Знайомство з бібліографією монографії дозволяє розширити уявлення про те, що зроблено в епітетології філологами багатьох європейських та північно-американських країн.

Рецензована монографія вдало поєднує офіційно-нормативні вимоги (відповідність навчальним і робочим програмам багатьох вузівських курсів, вимогам до змісту та оформлення робіт такого типу) та традиції наукового співтовариства. Особливо помітні такі її риси: встановлення явного діалогу з читачем, залучення його до гострої та зацікавленої полеміки; свіжість та оригінальність положень і їх викладу задля подолання канцеляристських ознак сухого наукового стилю; проведення читача від тривіальних уявлень про епітет до унікально-аргументованих. Нові варіанти розв'язання проблем пропонуються з обережною ненав'язливістю та з повагою до думок попередників чи опонентів. Навіть певна метафоризація й „епітетизація” стилю монографії не стільки їй шкодить, скільки привертає ще більш пильну увагу до об'єкта та предмета дослідження.

Монографію О. Волковинського вважаємо першим відчутним заклик до виокремлення епітетології як сучасної науки, що синтезує досягнення різних гуманітарних досліджень. Важливо, що перше теоретико-концептуальне монографічне дослідження епітета з'явилося саме в Україні. Цей факт створює підстави для сподівань на те, що вітчизняна гуманітарна наука не залишиться на маргінесі торованого шляху новітніх досліджень.